

Herregårde og oplevelsesøkonomi i Vestjylland

Af Mikael Frausing

Herregårdene ligger spredt i Vestjylland. Sammenlignet med de godsrige egne af landet som Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og Østjylland findes her kun få, som regel små, herregårde.

Sådan har det dog ikke altid været. Går man tilbage til 1700-tallet, var landbruget i Vestjylland, som i resten af landet, domineret af herregårde. I 1770 var der i de nuværende Varde og Ringkøbing-Skjern kommuner 28 herregårde, og de var alle af gennemsnitlig størrelse. Herregårdene forsvandt imidlertid fra Vestjylland i årene omkring år 1800, da man i vid udstrækning begyndte at frasælge fæstegårdene som selvstændige landbrug. De tidligere fæstebønder

blev herved selvejende gårdmænd. I mange tilfælde lod man også herregårdens egne marker udstykke som bondegårde, mens de tidligere herregårds-anlæg efterhånden forfaldt og blev nedrevet.

Hundrede år senere, i år 1900, var kun tretten herregårde tilbage – samme antal som alene på Langeland. De vestjyske herregårde var også for hovedpartens vedkommende under 100 hektar agerjord, hvilket for sin tid ganske vist var store og anseelige landbrug, men dog klart i den mindste kategori blandt herregårde. Kun ganske få af de tidligere herregårde overlevede som virkeligt store landbrugsbedrifter, eksempelvis Nørholm og Lønborggaard.

Lønborggaard sydvest for Skjern. Foto: Lønborggaard ApS

Nørholm ved Varde. Foto: Tonni Storm Nikolajsen.

Herregårde – en institution i samfundet

Herregårdene lå som centre i større godser med tilhørende bondegårde. Herremanden ejede bondegårdene, og bønderne måtte leje (fæste) deres gård og den tilhørende jord. Fæstebønder måtte betale en pengeafgift til herregården og desuden yde en arbejdsafgift, hoveri, på de marker, som hørte under selve herregården. Herregården havde tilknyttet en række privilegier, bl.a. skattefrihed, men også en række forpligtelser til at udføre myndighedsopgaver i lokalområdet. Herregårdene var ikke blot store gårde med meget jord men samfundsinstitutioner, som dominerede deres lokalområde økonomisk, politisk, socialt og kulturelt.

Herregårdenes ejere demonstrerede gerne deres position ved at opføre store, imponerende hovedbygninger, som tydeligt adskilte sig fra de omkringliggende bondegårde. Herregårdene havde parker og haver, der kunne bruges til herskabets adspredelse og fornøjelse. Herregårdenes avlsbygninger – stalde og lader – var ligeledes større end bondegårdenes og som regel udført efter en sammenhængende plan, der sammen med hovedbygningen skabte et arkitektonisk helhedsudtryk. Herregårdene havde tjenestefolk og mange ansatte, som boede på herregården i særligt indrettede sidefløje. Ofte blev herregården drevet af en forvalter eller en forpagter, der havde sin egen – ofte ganske anseelige – forvalterbolig.

I Vestjylland og dele af Nordjylland afvikledes denne århundredegamle samfundsorden ret pludseligt omkring år 1800. Herregårdene bevarede deres position i resten af landet og afvikledes kun langsomt hen mod slutningen af 1800-tallet, hvor hovedparten af alle landets bondegårde efterhånden overgik til selveje. Endnu et stykke op i 1900-tallet var de store herregårde i Østdanmark økonomiske og sociale centre i deres lokalområde.

Herregårdene i dag – og oplevelsesøkonomien

Alt dette er historie. Når vi i dag taler om herregårde, taler vi oftest om de store imponerende hovedbygninger,

smukke parker og mægtige avlsbygninger. Bygninger og anlæg er det, som står tilbage som materielle overleveringer fra fortiden. Mange er fredede, og tilsammen udgør de en del af vores nationale kulturarv.

Men samtidigt er herregårdene i sammenligning med det omkringliggende samfund blevet små virksomheder, ofte ikke med mere end nogle få ansatte. De store bygninger og parker udgør en meget stor vedligeholdelsesbyrde, der kun i begrænset omfang bliver kompenseret for af samfundet. Mange herregårdsejere forsøger derfor at finde alternative indtægtsmuligheder. En af disse muligheder er oplevelsesøkonomien, som udnytter herregårdens smukke bygninger og store parker til at tilbyde kunder og besøgende en oplevelse. Disse fremragende bygningsværker, som oprindeligt blev bygget for at imponere og behage tilrejsende gæster af herremandens egen stand, skaber unikke rammer, der i nutidens samfund kan udnyttes kommercielt. Det gælder Hindsgavl på Fyn, hvor herregårdens klassicistiske hovedbygning og enestående park tilbyder hotellets gæster en helt særlig atmosfære. Det gælder Ledreborg på Sjælland, hvor Danmarks Radio afholder 'Slotskoncert', som ikke bare handler om musik, men også om at nyde udsigten i en af landets smukkeste barokhaver. Det gælder de store turistattraktioner Egeskov Slot på Fyn og Knuthenborg Safari Park på Lolland. Men der er også mange, mange små bed & breakfasts, julemarkeder, historiske festivaler og nicheproducenter, som bruger herregårdens historie og omgivelser til at skabe den rette stemning.

Herregårdene ligger spredt i Vestjylland, og det kan derfor ikke undre, at der kun få steder er etableret turisme eller andre oplevelsestilbud. To herregårde i Varde og Ringkøbing-Skjern Kommuner har fundet nye anvendelser for herregårdens bygninger: Nørholm ved Varde og Lønborggaard vest for Skjern. Ikke helt tilfældigt, idet disse herregårde var blandt de få vestjyske herregårde, som gennem 1800-tallet fortsatte som store landbrug og derfor endnu har store, imponerende herregårdsanlæg at fremvise til besøgende.

Lønborggaard

Lønborggaard¹ er en af landets ældste herregårde, og allerede i 1200-tallet lå her en kongsgård. Senere kom herregården under Ribe Bispestol, hvor den var en af bispedømmets største gårde. Efter reformationen i 1536, hvor Lønborggaard var blevet plyndret og nedbrændt, blev alle bispedømmernes jorder inddraget af kongen. Lønborggaard blev på denne måde et kongeligt len de følgende hundrede år. Gården var ejet af kongemagten, men blev drevet af lensmænd, som ofte boede på gården.

Lønborggaard var stadig en stor herregård, da den i 1600-tallet for første gang i sin historie kom på private hænder. I 1757 samlede Christen Hansen sine besiddelser i et stamhus, der fik navnet Lønborggaard. Der var således tale om et betydeligt gods med centrum på herregården Lønborggaard, men i modsætning til andre herregårde i Vestjylland, medførte landboreformerne i slutningen af 1700-tallet ikke godsets opløsning. Lønborggaard fortsatte som herregård op i 1800-tallet, og først omkring 1840'erne overgik herregårdens fæstebønder til selveje.

Da Ernst Tranberg overtog Lønborggaard i 1904 var herregården fortsat blandt Vestjyllands største. I hans ejertid bestod herregårdens ansatte af 1 forvalter, 1 fodermester, 1 forkarl, 14 karle, 5 piger, samt elever og daglejere. På billedet ses folkeholdet samlet foran hovedbygningen.²

De følgende hundrede år sad slægten Tranberg på Lønborggaard gennem tre generationer. Den store kontinuitet blandt ejere bevarede godset og herregården nogenlunde intakt, men mod slutningen af 1900-tallet var store dele af godsets jorder frasolgt, og herregården i dårlig forfatning.

I 1994 blev Lønborggaard solgt til Skov- og Naturstyrelsen. De resterende arealer af godsets jorder skulle anvendes til naturgenopretningsprojektet Skjern Enge, der blev færdiggjort i 2003. Dermed var det slut med mere end 700 års landbrugsdrift på Lønborggaard. Tilbage stod et af de bedst bevarede herregårdsanlæg i Vestjylland. Planen var at indrette et naturcenter i de tomme bygninger, hvor herregården både kunne bevares og bidrage til at formidle natur- og kulturarv. Planen kunne dog ikke realiseres, og i 2003 blev Lønborggaard sat til salg.

Der kom nye ejere til, og fra 2007 ombyggedes den gamle herregård, og et feriecenter blev indrettet i de tidligere avlsbygninger. Den nordlige længe er indrettet med moderne værelser og opholdsrum, mens den store lade

Lønborggaard

- Vestjylland, Ringkøbing-Skjern Kommune, Skjern
- Hovedbygning fra 1839
- Lønborggaard Aps.
- Lønborggaard Feriecenter
- Søren Rasmussen, Jens Rasmussen og Jacob Grønlund
- Nævnt i Kong Valdemars Jordebog 1231
- Ribe Bispestol (1340-1536)
- Kongeligt len (1536-1660)
- Stamhuset Lønborggaard (1757-1813)
- Slægten Tranberg (1841-1939)

Kilde: Dansk Center for Herregårdsforskning

Lønborggaard ligger skønt ved naturområdet Skjern Enge. Herregården var igennem århundreder et af Vestjyllands største godser. Lønborggaard var blandt de få herregårde, som overlevede 'godsslagningsperioden' omkring år 1800, hvor hovedparten af de vestjyske herregårde enten blev afviklet eller stærkt reducerede.

indeholder svømmehal og et stort festlokale. Den sydlige længe udlejes særskilt til Restaurant Vestjyden, der anvender Lønborggaard til større selskaber, fx bryllupper, sølvbryllupper eller runde fødselsdage, hvor man i tillæg kan bruge feriecenteret til overnatning.

Feriecenteret udlejes kun som et samlet lejemål til grupper af 30-40 personer. Gæsterne er som regel flere familier, der lejer stedet i fællesskab i sommerperioden eller virksomheder, der benytter feriecenteret som week-end-ophold for deres medarbejdere. Attraktionen ved Lønborggaard er på den ene side moderne og bekvemmelige faciliteter og på den anden side – og måske vigtigere endnu – den historiske atmosfære, som herregårdsanlægget udstråler. Samtidigt ligger Lønborggaard meget naturskønt med en pragtfuld udsigt til Skjern Enge.

Det samme er gældende for familie- og vennetræf. Som feriecenter må Lønborggaard tilbyde den komfort og standard, som forventes af et moderne feriecenter. Men herregården har noget ekstra – en historisk oplevelsesværdi, som knytter sig til herregårdens århundredelange historie. Det er ikke historiefaglige foredrag, som efterspørges,

men den atmosfære, som skabes af dramatiske historier om herremænd og -damer, spøgelse og sagn. En særlig attraktion ved Lønborggaard er naturen, som gerne benyttes af friluftsmennesker, lystfiskere og ornitologer.

Lønborggaard illustrerer med tydelighed, hvordan herregårde – og kulturarv i videre forstand – kan aktiveres som en kommerciel ressource. Det er den historiske stemning, sammen med moderne komfort og en smuk beliggenhed, der skaber det *ekstra*, der er afgørende for kundens oplevelse. For herregården bliver de funktionstømte og overflødige bygninger anvendt på en ny måde, der bidrager til at sikre den fremtidige bevaring.

På Lønborggaard benyttes hovedbygningen ikke til besøgende. Den lave trefløjede hovedbygning fra 1839 dominerer herregårdsanlægget og avlsbygningerne, og er på denne måde med til at minde gæsterne om, at dette er en ægte herregård. Hovedbygningen fungerer som bolig for feriecentrets værtinde, der modtager gæsterne og ordner det praktiske. Hun bebor hovedparten af hovedbygningen sammen med sin mand. Derudover er sidefløjene indrettet i yderligere fire boliger.

De imponerende avlsbygninger har i dag fundet ny anvendelse.

Restaurant og feriecenter.

Nørholm

Nørholm³ er ligeledes en gammel herregård, som i 1300-tallet tilhørte adelsslægten Lange. I flere omgange lå gårdens ejere i strid med kongemagten om retten til herregården. Det lykkedes dog slægtens efterkommere, som senere blev gift ind i slægten Strangesen, at beholde Nørholm helt indtil 1631.

De følgende ejere udvidede godsets størrelse, således at Nørholm i slutningen af 1600-tallet var blevet en ganske betydelig herregård med store besiddelser. Omkring år 1700 fik herregården generhvervet birkeret, hvilket betød, at godset var en selvstændig retskreds, hvor herremanden havde visse pligter og rettigheder.

I 1742 blev Nørholm overtaget af Christian Hans Teilmann, da han giftede sig med enken efter den forrige ejer. Det blev dog sønnen, Andreas Charles Teilmann, der kom til at sætte de største aftryk på Nørholm. Sidste halvdel af 1700-tallet blev Nørholms storhedstid. Andreas Teilman blev adlet i 1751 og senere tilføjede hans efterkommere 'de' til slægtsnavnet. Mellem 1759 og 1766 opførte han nye store avlsbygninger på gården, og ti år senere påbegyndte han

Nørholm

- Vestjylland, Varde Kommune, Varde
- Hovedbygning fra 1776-1780
- Nørholm Gods, 820 ha.
- Karl Kristian og Martha Braüner Nielsen
- Nævnt første gang i 1300-tallet
- Slægten Lange og Strangesen (1400-1631)
- Slægten Teilman (Rosenørn-Teilmann) (1742-1929)
- Stamhuset Nørholm (1790-1922)
- Slægten Rosenørn-Lehn (1929-1979)

Kilde: Dansk Center for Herregårdsforskning

Mindesten for Andreas Charles Teilmann i herregårdsparken. Andreas Charles Teilmann skabte det nuværende Nørholm. Han overtog herregården efter sin far i 1749 og blev adlet i 1751. Han udvidede Nørholms besiddelser til et virkelig stort gods og lod opføre nye avlsbygninger i 1760'erne. Ti år senere påbegyndte han opførelsen af den imponerende hovedbygning, som står endnu. Ved hans død i 1790 blev Nørholm oprettet som stamhus, for at sikre herregården i slægtens besiddelse. Stamhuset Nørholm bestod i mere end 130 år, indtil det blev ophævet ved lov i 1922. Foto: Tonni Storm Nikolajsen.

opførelsen af en ny hovedbygning. Som Lønborggaard blev også Nørholm oprettet som et stamhus. Det skete i 1790.

Nørholm forblev i slægtens eje indtil 1979. Fordi stamhuset var båndlagt, og hverken kunne sælges eller deles, forblev herregården intakt gennem begyndelsen af 1800-tallet, hvor de fleste vestjyske herregårde ellers forsvandt. Først fra midten af 1800-tallet begyndte man at sælge godsets fæstegårde til selveje. Kapitalen fra fæstesalget blev placeret i et såkaldt fideikommis, en slags fond, som herefter fungerede som stamhusets formuekapital. Nørholm fortsatte på denne måde som et betydeligt gods.

Alle stamhuse, baronier og grevskaber blev ophævet ved lov i 1919, og stamhuset Nørholm blev nedlagt i 1922.

Nørholm gik kort efter til en anden gren af familien, som havde gården indtil 1979, hvor den blev overtaget af de nuværende ejere, Karl Kristian og Martha Braüner Nielsen. I modsætning til Lønborggaard drives der fortsat landbrug på Nørholm. Det betyder dog ikke, at det ikke også på Nørholm har været nødvendigt at opdyrke nye forretningsområder og finde nye anvendelser for herregårdens tomme bygninger.

I mange år havde Nørholm rundvisninger i hovedbygningen og julemarkeder på herregården. Aktiviteterne var en måde at tiltrække besøgende, som kom for at opleve herregården og den unikke historiske atmosfære. Fx julemarkederne var en oplagt måde at bruge den historiske stemning til at skabe særlige oplevelser for besøgende. I

Nørholm er en af Vestjyllands store herregårde. Den fredede hovedbygning er opført i 1776-1780 og hører til blandt Vestjyllands fineste bygningsværker. Foto: Tonni Storm Nikolajsen.

længden var aktiviteterne dog ikke rentable og blev opgivet i 1990'erne.

I 2008 fik Nørholm mulighed for at indrette ferielejligheder i en del af herregården. Man ønskede som på Lønborggaard at bruge herregårdens tomme østfløj til at skabe attraktive lejligheder med historisk oplevelsesværdi. Gennem projektmidler fra Realdania blev der i 2011 indrettet ferieboliger. Disse viste sig dog efter kort tid, at være vanskelige at udleje, hvorfor østfløjen omdannedes til kontorlokaler, der i dag udlejes til mindre virksomheder.

Men også kontorlokaler er en form for nyindretning, der udnytter oplevelsesværdien i de historiske bygninger. Hvorfor ønsker man at flytte sin virksomhed 10 km uden for Varde, når man i stedet kan få kontorlokaler i moderne byggeri? Fordi herregården er noget særligt, og det smitter af på virksomheden. Man kan modtage sine forretningsforbindelser i omgivelser, der er usædvanlige og måske endda har en snert af eksklusivitet. For medarbejderne skaber den herskabelige hovedbygning, parken og de historiske omgivelser en arbejdsplads, som er anderledes. Folk der bor eller arbejder i historiske bygninger beskriver, at man føler sig godt tilpas – at stedet er fantastisk.⁴ Følelsen er ubestemmelig – stemning eller atmosfære – men netop båret af en velvære, som sætter sig i kroppen. Dermed er den måske så meget desto stærkere.

Også udlejning af kontorlokaler kan kaldes oplevelsesøkonomi. Men vigtigere endnu er det måske, at herregårdens tomme bygninger, som indtil for 50 år siden myldrede af liv, igen bliver beboede og tilføres nye anvendelser – og en fremtid.

Afslutning

Vestjylland står for de fleste som en særegen egn af Danmark med en særegen natur, en særegen kultur og en særegen historie. Herregårdene har deres plads i den historie. På en anderledes måde, men ikke mindre væsentlig, end i Østdanmark.

Men herregårdene behøver ikke kun at studeres og formidles som historiske overleveringer, der kan beundres for fremragende arkitektur eller for de mange spor, de har afsat i landskabet. De må også gerne bruges og opleves.

Ved at indrette funktionstømte bygninger til nye formål kan herregårdene blive aktive medspillere for borgere og besøgende i lokalområdet. Når det bliver muligt at komme inden for i de historiske bygninger – som turister eller ansatte på kontorer – bliver herregårdene vedkommende som mere end blot historie og arkitektur.

Herregårdene bibringer historisk atmosfære, når folk udefra får mulighed for at anvende og *være* i bygningerne på en anden måde end den klassiske historiske formidling kan viderebringe. Det er en kulturarv, som er levende, og som fornyr sig i tidens ånd. Når herregårdens åbnes – og åbner sig mod omverdenen – kan de bidrage til at skabe lokal identitet og binde fortid, nutid og fremtid sammen.

Mikael Frausing er ph.d. i historie fra Aarhus Universitet og har arbejdet med kommercielle anvendelser af herregårdens kulturarv. Han er ansat ved Dansk Center for Herregårdsforskning med ansvar for projektet www.danskeherregaarde.dk. Hjemmesiden udgives maj 2014 med en omfattende registrering og formidling af herregårdens kulturarvsverdier: historie, arkitektur og kulturmiljø. Hjemmesiden bliver første samlede fremstilling af samtlige danske herregårde.

Noter

1. Afsnittet er baseret på følgende kilder: www.danskeherregaarde.dk, Dansk Center for Herregårdsforskning, (under udgivelse maj 2014); [http://www.loenborggaard-feriecenter.dk/\(kons.4.2.2014\)](http://www.loenborggaard-feriecenter.dk/(kons.4.2.2014)); interview Karin Bur, Lønborggaard 6.12.2013.
2. Oplysninger om Lønborggaard år 1900 fra www.danskeherregaarde.dk (under udgivelse maj 2014).
3. Afsnittet er baseret på følgende kilder: www.danskeherregaarde.dk, Dansk Center for Herregårdsforskning, (under udgivelse maj 2014); interview Karl Kristian og Martha Braüner Nielsen, Nørholm, 8.11.2013.
4. Mikael Frausing: *Oplevelsernes herregård. Kommerciel kulturarv på danske herregårde*. Upubl. ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet 2011, s. 69ff (under udgivelse 2014).